

**25TH ATEE ANNUAL CONFERENCE
LA FORMACIÓ PERMANENT DEL PROFESSORAT I LA
COOPERACIÓ GLOBAL
Un procés d'aprenentatge per a tota la vida
RDC 16
COMUNICACIÓ: NOUS MARCS PER A UN NOU MIL·LENNI.
FORMACIÓ PERMANENT DEL PROFESSORAT I CIÈNCIES
SOCIALS**

AUTORA: M^a Carmen Alegría Vitalla

RESUM:

Un treball de interrelació del currículum permet un ensenyament-aprenentatge més significatiu, coherent i enriquidor. Avui això és especialment necessari en les Ciències Socials, per poder entendre un món com l'actual amb un alt nivell de globalització.

La comunicació *"Nous marcs per a un nou mil·lenni. Formació permanent del professorat i Ciències Socials."* tracta de com la complexitat del nou ordre mundial no pot ser abordada només des dels marcs estatals, sinó des de marcs diversos i complementaris. Marcs prou propers, com per a sentir-los formar part de la nostra identitat, i prou universals com per a poder-hi inscriure fenòmens significatiu a escala internacional.

La comunicació està dividida en tres parts. La primera constata la manca d'integració existent entre les diverses Ciències Socials i la dificultat de comprendre el món actual des de l'única perspectiva dels marcs estatals. La segona analitza les variacions que es produeixen en algunes matèries curriculars quan s'integren els seus continguts i s'analitzen des de l'òptica de la Unió Europea o de les relacions Nord-Sud. Finalment es fa patent la necessitat d'una reflexió personal i col·lectiva que impliqui amplis elements de cooperació en la formació permanent del professorat.

Els seus objectius són els de: a) propiciar un enfocament integrador i multidisciplinar de les Ciències Socials per analitzar, comprendre i valorar les interrelacions del món actual; i b) integrar diferents aportacions culturals per superar discriminacions i prejudicis.

ORIENTACIÓ: Reflexió teòrica sobre la formació permanent del professorat de Ciències Socials.

IDENTIFICADORS: Ciències Socials, Unió Europea, Relacions Nord-Sud,
Geografia, Historia,
Economia.

NIVELL: Ensenyants, Batxillerat; Ensenyament Secundari
Postobligatori

INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquesta comunicació és fer palesa la necessitat d'establir interrelacions entre les diferents Ciències Socials, i entre elles i el present, per tal de fer intel·ligible un món com l'actual sotmès a una constant i cada cop més global interconnexió. Per tal que això pugui ser possible cal una reflexió conjunta per part de les diferents especialitats que conformen les Ciències Socials i la utilització de marcs diferents, supra i infraestats, en els que inscriure aquestes relacions.

En un món com l'actual, amb un alt nivell d'integració, la realitat no es pot entendre sense l'estudi simultani de les relacions que s'hi estableixen. Aquesta realitat s'enfronta, en la pràctica educativa, amb la problemàtica derivada de la complexitat de les relacions contemporànies que demana un marc prou proper, com per a sentir-lo formar part de la nostra identitat, i prou universal com per a poder-hi inscriure fenòmens significatius a escala internacional.

Aquesta tasca és especialment necessària en la formació del professorat d'ensenyament secundari donades les seves particularitats específiques. L'ensenyament secundari es planteja com uns estudis polivalents, integradors, flexibles i amb una important dimensió orientadora, que pretenen garantir la polivalència i la formació integral dels joves en una societat cultural i tècnicament canviant.

Pel que fa a les Ciències Socials la realitat però és que, a mesura que l'edat de l'alumnat avança, els programes es fan més feixucs, per la quantitat d'informació i molt especialment per la manca de marcs adequats en els que inscriure-la. Les matèries de Ciències Socials cada cop són menys atractives de cara a una joventut que necessita d'un ensenyament que li doni una idea coherent del món que l'envolta i que alhora no resulti aliena ni a la seva realitat quotidiana ni a la que li presenten els mitjans de comunicació.

La present comunicació "Nous marcs per a un nou mil·lenni. Formació del professorat i Ciències Socials" reflexiona sobre aquesta situació a partir de tres aspectes: la problemàtica derivada de l'actual divisió en matèries curriculars per explicar-entendre el món d'avui a partir dels marcs estatals; els canvis possibles en fer servir d'altres marcs supraestatals com la Unió Europea i les relacions Nord-Sud; i, finalment, la necessitat d'una reflexió conjunta per part de professorat de diferents matèries i espais geogràfics i culturals per tal de desenvolupar estratègies conjuntes que permetin fer front als reptes que el món actual planteja de cara al futur.

1. LES CIÈNCIES SOCIALS I EL MÓN ACTUAL

Malgrat que l'ús social de continguts de les Ciències Socials és més abundant que mai gràcies als mitjans de comunicació, la publicitat, la política, etc., l'opinió pública segueix mantenint conceptes molt tradicionals que no es corresponen amb el present de la ciència. La barreja d'interessos (polítics, econòmics, culturals...) genera una gran quantitat d'informació de gran impacte però superficial, parcial, amb poca continuïtat i molt tòpica. Aquesta informació arriba però, a molta gent a qui provoca més reaccions visceralment que anàlisis reflexives. No obstant això, i donada la força dels mitjans, especialment si aquests són audiovisuals, és una informació que es rep sense qüestionar-la i sovint es confon amb l'única realitat possible.

Professorat i alumnat -consumidors d'aquestes informacions- han de lligar-les amb els continguts curriculars i aquesta és una tasca on resulta, dissortadament, força difícil reeixir.

1.1. CIÈNCIES SOCIAL I ENSENYAMENT SECUNDARI

La complexitat del món contemporani ha fet augmentar el número de Ciències Socials dins el currículum de secundària (encara que no les assignacions horàries). Avui hi podem trobar matèries específiques (històries locals, de gènere, de vida quotidiana, demografia, etc.) de matèries curriculars tradicionals com Història i Geografia, i matèries noves, com Economia i Sociologia, encara que algunes d'aquestes matèries no s'incloguin dins els Departaments de Ciències Socials.

Probablement la divisió en matèries curriculars cada cop serveix menys, però és molt difícil de canviar perquè no hi ha clares alternatives i,

molt especialment, perquè sustenta una sèrie d'interessos de poder polític, econòmic i socio-cultural. El que caldria, dins un enfocament diferent, seria obrir les matèries curriculars envers experiències i problemes rellevants per a totes les persones.

L'existència de diferents matèries fa encara més difícil però imprescindible la coordinació de continguts, metodologies i materials pedagògics. No es tracta tant de fer un paral·lelisme entre els continguts com de compartir metodologies, materials i, el que és més important, establir constantment referències entre les matèries curriculars i entre elles i la realitat de la vida present. Mitjançant aquestes referències les diferents matèries podran donar-se suport mútuament i professorat i alumnat podran establir connexions entre els estudis reglats, les informacions del mitjans de comunicació i les seves pròpies experiències.

En aquest sentit hem de trobar eines ben adaptades a les necessitats del nostre alumnat i als desafiaments d'un futur global i comú.

1.2. CIÈNCIES SOCIAL I MÓN CONTEMPORANI

L'ensenyament del món contemporani s'enfronta amb dificultats en la concreció de tres punts fonamentals: la contemporaneïtat, els fets rellevants i els contextos més immediats.

Sovint s'identifica contemporaneïtat amb segle XX. El temps certament és un tema important en les Ciències Socials però la contemporaneïtat, en formar part de la nostra vida, ens afecta personalment. Si la selecció és clau en les Ciències Socials els fets rellevants són l'objecte del seu estudi però, professorat i alumnat - protagonistes de les Ciències Socials amb característiques pròpies, amb drets i deures i una experiència vital específica- tenen valoracions diferents en quan a la rellevància dels fets, d'acord amb les seves diferents percepcions de la contemporaneïtat.

Els ensenyants remarquen i suposen segons les pròpies percepcions -que no sempre són compartides per l'alumnat- i això explica el seu desconcert tant quan l'alumnat no sap, confon, situa malament en el temps... fets que semblen absolutament "de calaix", com el que els produeixen els coneixements inesperats de l'alumnat en aspectes sovint aliens pel professorat.

Per entendre conceptes socials aquests han de ser situats dins un context de referència que, teòricament, sembla ser el més proper

físicament, però això no sempre és tan senzill. La joventut actual pren moltes de les seves referències dels mitjans audiovisuals i els seus contextos referencials són molt variats i no exactament els mateixos que els de generacions anteriors. Tampoc s'ha d'oblidar que l'actual alumnat de secundària és cada cop més multicultural, que els contextos en que es mouen els grups-classe són molt heterogenis, i que aquesta és una tendència que sembla que augmentarà en el futur.

El Nou Ordre Internacional, plantejat amb la desaparició de la bipolaritat, ens ha deixat sense paradigmes i referents ideològics clars i amb poques referències per a delimitar allò que és essencial d'allò que només és accessori. La velocitat, profunditat i complicació dels canvis impedeix la seva anàlisi rigorosa i desmunta ràpidament les explicacions superficials. Si d'una banda les alternatives polítiques i econòmiques semblen haver-se reduït i simplificat, d'altra els nacionalismes, el nou paper dels Estats, partits polítics, sindicats, multinacionals, organitzacions internacionals, moviments ciutadans, la revifada dels fonamentalismes religiosos etc., han ampliat la complexitat del món dels nostres dies.

Com a resultat aquesta situació presenta aspectes nous com noves zones econòmiques o conflictives, i l'impacte dels mitjans de comunicació, que comporten canvis en l'ocupació i explotació de territoris. La nova situació geoestratègica derivada del final de la guerra freda ha provocat alteracions en els equilibris internacionals. La desintegració d'alguns Estats i la creació d'altres ha comportat importants canvis en la població, produccions i necessitats, que expliquen l'aparició de noves zones d'inestabilitat, la pèrdua d'actualitat d'antics conflictes i la nova dimensió de països determinats. També hi ha noves dimensions per a conceptes tradicionals, com la conservació del medi natural, les migracions humanes, la producció industrial i agrícola, etc., i que no poden ser tractades aïlladament sinó en les seves múltiples implicacions.

El gran desenvolupament de les noves tecnologies de la informació ha portat a una llibertat "de facto" dels moviments de capitals -encara que no en els moviments de mercaderies ni de persones- que està revolucionant les activitats econòmiques, conferint al sector dels serveis un paper preeminent. L'increment del turisme de masses i la influència dels mitjans de comunicació audiovisual estan generant canvis importants en l'oferta i demanda de productes i, en conseqüència, en l'ocupació i explotació de l'espai.

Tots aquests factors generen que els Estats estiguin perdent pes específic en el seu paper d'actors internacionals i que apareguin nous marcs de referència, en els que inscriure les relacions, que han de ser considerats per entendre les relacions actuals. Per explicar-les ens hem de moure contínuament en marcs o molt grans (macro) o molt petits (micro), que sovint resulten molt difícils d'integrar de manera prou clara i entenedora. Aquests nous marcs de relació coexisteixen però amb les estructures estatals, en base a les quals s'obté la majoria de la informació.

És fonamental trobar marcs en els quals inscriure els continguts de les matèries curriculars de Ciències Socials. Els marcs més propers -locals, regionals, i estatals- són encara imprescindibles però ja no són suficients. Ni les aliances, ni els conflictes, ni les solucions són ja les mateixes, però tampoc no són encara essencialment diferents, i no poden ser explicats sense fer servir més d'un marc de referència, sense nous marcs per poder entendre una nova època que conserva encara moltes de les característiques de l'època anterior.

2. NOUS MARCS DE REFERÈNCIA PER A LES CIÈNCIES SOCIALS

El marcs infraestatals són imprescindibles però, donades les seves peculiaritats no són l'objectiu d'aquesta comunicació. Tampoc ho són d'altres possibles marcs com els de les noves estructures regionals que pretenen superar els inconvenients dels marcs estatals i aprofitar la nova situació de globalitat¹. En una breu aproximació a la necessitat de fer servir nous marcs de referència en l'ensenyament-aprenentatge de les Ciències Socials, aquesta comunicació se centrarà en l'anàlisi de la Unió Europea i les relacions Nord-Sud.

1.1. LA UNIÓ EUROPEA COM A MARC REFERENCIAL

¹. Algunes organitzacions regionals tenen un caràcter bàsicament econòmic amb una base contractual prèvia (NAFTA, MERCOSUR), d'altres formen una potent regió econòmica però no parteixen de contractes previs (països asiàtics del Pacífic). També hi ha regions ja existents sobre bases geogràfico-històrico-culturals, com el Magrib o la regió Mediterrània, que poden veure's revifades en base a les seves relacions amb tercers.

2. La regió Mediterrània presenta molts dels avantatges del nou marc de referència: països europeus i no europeus, la Unió Europea i el Magrib; les relacions Nord-Sud, àrea de migracions, vells i nous estats, organitzacions de seguretat, barreja de religions, cultures, llengües, etc.

Històricament no trobem a Europa un sentiment col·lectiu molt fort, perquè les Ciències Socials s'han vehiculat a través de l'espai físic y polític dels Estats. Aquesta història estatal -que a més va ser parcialment imposada i no compartida per parts numèricament significatives de la ciutadania- més que propiciar apropaments mantenia la persistència de moltes rivalitats i de greuges històrics.

Europa és una zona on el final de segle/mil·lenni presenta aspectes interessants. Perduda la seva hegemonia política i militar, durant la segona meitat del segle XX el paper central d'Europa es va mantenir com a frontera entre els blocs i persistent referència ideològica. Amb la desaparició de la bipolaritat el nou paper d'Europa fa cada cop més urgent la consolidació d'organismes supranacionals que, sense que suposin pèrdues en les identitats nacionals, li donin força i pes específic en el conjunt internacional.

El nostre és un país que ben just comença a sentir-se plenament integrat dins el projecte europeu però que presenta contradiccions en els seus sentiments envers la Unió Europea. La majoria de la ciutadania deu els seus coneixements sobre la Unió Europea a les informacions dels mitjans de comunicació, informacions que acostumen a ser molt puntuals i sovint tendencioses -oscil·len entre la denuncia demagògica i la propaganda institucional- la qual cosa provoca reaccions, partidàries o contraries, sense una base sòlida de sustentació. De manera similar a les de la resta de la ciutadania, les percepcions de l'alumnat es mouen entre una admiració, mancada de reflexió crítica, i un rebuig que fa responsable a la Unió Europea dels problemes del país.

Tenint en compte que, tradicionalment, l'estudi de la Unió Europea dins l'ensenyament secundari s'ha limitat gairebé a la composició i funcionament de les seves institucions, ni el professorat ni l'alumnat tenen bons coneixements sobre el tema. Però la Unió Europea -que certament es troba en procés de formació- és una realitat a la que el nostre país pertany i, en conseqüència, una realitat que afecta ja la nostra política, cultura, economia, societat i vida quotidiana.

Conèixer la Unió Europea és essencial pel que fa a les polítiques comunitàries que li han estat transferides des dels Estats membres -agricultura, ramaderia, pesca i transports- però és també força important en moltes d'altres temàtiques com demografia, migracions, turisme, seguretat, infraestructures, drets humans, producció i distribució, mercats laborals, etc.

Tanmateix els afers exteriors de la Unió porten camí de convertir-se en una de les seves polítiques més importants mitjançant la Política Exterior i de Seguretat Comuna (PESC).

Aquest és un marc -que proporciona molta informació i projectes, tant interns com externs- on la integració i combinació de solucions tecnològiques, culturals, científiques i polítiques, poden aplicar-se per aconseguir i mantenir un progrés permanent. També és important en la construcció d'una nova identitat, que lligui diferents espais sense pèrdua de les prèvies identitats personals, socials, nacionals i culturals. Lluny de significar una pèrdua de les característiques nacionals o supranacionals ja existents -hispanoamericana, mediterrània, occidental- podem veure la Unió Europea com una forma de mantenir i augmentar les nostres identitats plurals totes elles com a part d'un món cada cop més integral i interdependent.

Els darrers documents sobre educació de la Comissió Europea plantegen la necessitat de potenciar una cultura general que permeti fer front als tres grans reptes de la societat europea del futur: la mundialització dels intercanvis, la societat de la informació i l'acceleració de la revolució tecnocientífica. Amb aquesta finalitat el professorat necessita treballar els conceptes, els procediments i els valors -en els diferents nivells educatius- sobre i per a Europa, sota els tres conceptes clau d'interdependència, identitat i multiculturalisme.

2.2. LES RELACIONS NORD-SUD COM A MARC REFERENCIAL

L'anterior divisió Est-Oest, de base ideològica, sembla haver estat substituïda per una divisió Nord-Sud de base econòmica. Aquesta divisió però, encara que útil, està resultant una mica confusa donat que, en aplicar-la sobre països concrets, presenta aspectes força paradoxals. Els intents de trobar classificacions més adients a la situació actual, encara que abundants, estan resultant però massa fragmentaris en emfatitzar només determinades particularitats o respondre a interessos molt determinats.

Malgrat l'espectacular creixement econòmic mundial dels últims cinquanta anys les desigualtats han augmentat, no només entre el Nord i el Sud sinó en el Sud mateix. Al Nord hi viu la tercera part de la població total i es controlen les dues tercers parts de la renda mundial. El 30% de la població més rica controla un 50% de la renda, mentre que al Sud la mateixa

proporció de la població més rica en controla el 70%. Així doncs el creixement, encara que necessari, no és suficient per arribar al desenvolupament.

Més que a resoldre les desigualtats existents, la cooperació al desenvolupament s'ha utilitzat històricament com a instrument de les polítiques exteriors dels països donants. Al llarg del segle actual, l'anomenada ajuda al desenvolupament ha estat un instrument per a l'ampliació de mercats i per a l'estratègia de la guerra freda.

Sota la majoria de les presentacions del Sud que es fan al Nord s'amaga, conscient o inconscientment, un etnocentrisme profund. perquè es parteix de la idea, generalitzada en els últims anys, que el Nord té a les seves mans la solució de tots els problemes del Sud. Tant si el resultat provoca compassió com culpabilitat, està col·locant al Nord al centre del problema i de les possibles solucions. Això explica, en gran mesura, tant els pocs èxits en la globalització de la cooperació, com els èxits obtinguts en la resolució de problemes parcials -salut, alfabetització i augments de producció en determinats sectors- i el fet que aquests èxits siguin sovint paradoxals, en generar augments de la població, burocràcia, corrupció, problemes de comercialització i creixement del deute extern.

Si la cooperació s'inscriu només en les premisses de consumisme i creixement de la producció, estem parlant d'una relació que, independentment de les altruistes motivacions que pugui tenir, és en realitat una cooperació per al Nord, per molt que aquest es presenti sempre com a donant. De fet la cooperació no està majoritàriament dirigida als països que més la necessiten objectivament -els més pobres- sinó a aquells que, per diversos motius, són més interessants pels donants en temes de comerç, seguretat i projecció internacional. El cert és que moltes de les actuacions de Nord envers la cooperació al desenvolupament evidencien grans dosis d'hipocresia i una absència de coordinació i de clars objectius a llarg termini.

La població del Nord no pot canviar el Sud, però pot canviar les seves pròpies condicions de vida, actuant amb els instruments que democràticament té al seu abast. La cooperació no és la solució, és només un instrument en la creació d'una xarxa de relacions que han de poder beneficiar tant al Nord com al Sud, en tant en quant afavoreixin el suport i la comprensió mútues.

Mitjançant el marc de les relacions Nord-Sud poden explicar-se molts aspectes essencials per entendre el món actual que no apareixen gairebé mai en les estadístiques estatals com les economies submergides i de subsistència, la tradició oral, les diferències culturals relacionades amb les estructures de poder, els models familiars, els drets col·lectius i individuals, les organitzacions internacionals i no governamentals, i l'existència de gent que mai apareix en els mitjans de comunicació ni en les dades estadístiques.

Només a tall d'exemple: Els conceptes demogràfics: natalitat, mortalitat, esperança de vida, etc., no poden deslligar-se de les condicions socio-econòmico-culturals en que es mouen els grups de població afectats. No poden estudiar-se les migracions humanes sense posar-les en relació amb situacions polítiques, militars, econòmiques i culturals properes i llunyanes en el temps, no solament en les zones de partida sinó també en les d'arribada, i sense tenir en compte el paper dels mitjans de comunicació de masses en la creació de noves expectatives i percepcions. Algunes de les causes i totes les conseqüències dels principals riscos naturals que poden afectar les col·lectivitats humanes -aiguats, terratrèmols, sequeres, contaminacions- estan directament relacionades amb les condicions de vida de les persones afectades.

Si interdependència és la paraula clau, s'ha d'utilitzar aquest concepte, crítica i responsablement, en totes les anàlisis de la realitat present. Això implica, per exemple, relacionar desenvolupament econòmic amb desenvolupament humà i amb les polítiques socials internes i externes, vincular desarmament amb desenvolupament, analitzar el tractament informatiu que del Sud donen els mitjans de comunicació del Nord, etc.

Tornant a l'humanisme les relacions Nord-Sud, com a marc de referència, són una oportunitat per ampliar els conceptes ecològics, demogràfics, econòmics, socials, culturals i democràtics en condicions igualitàries per a tothom, seguint les línies de pensament que promouen un desenvolupament sostenible pel segle XXI.

3. FORMACIÓ DEL PROFESSORAT

Si volem treballar de manera eficient fent servir diferent marcs de referència és imprescindible la interconnexió i el treball en equip entre el professorat de Ciències Socials. Per aconseguir-ho cal una formació bàsica que reforci els valors democràtics i la interrelació entre les diferents matèries curriculars.

D'acord amb això aquesta tasca és un deure en el nivell de l'ensenyament secundari on l'alumnat necessita rebre una educació integral, orientadora i flexible per tal de formar-se en una societat cada cop més canviant i complexa.

La formació del professorat ha de combinar marcs de referència diferents, que abastin el màxim d'informació de la manera més adient possible, en relació amb els desafiaments que ens planteja el futur. No només han d'identificar-se les causes i les conseqüències sinó també demanar-se què és el que es pot fer, aquí i ara. Això implica també impartir coneixements sobre la diversitat de cultures, identificar i combatre tant el racisme com qualsevol altra forma de prejudici i pensament estereotipat. El primer marc de referència ha de ser sempre el nostre, que és el que millor coneixem i sobre el que podem actuar. L'estudi d'altres marcs ha de fer-se amb respecte no exempt de crítica.

El més important es el treball en equip, del professorat de diferents nivells educatius i diferents espais culturals i socials, amb el propòsit d'encoratjar-se -i encoratjar l'alumnat- en la conscienciació davant els problemes i les possibles solucions.

Mitjançant trobades i intercanvis el professorat trobarà tant solucions puntuals com una cooperació a llarg termini. Des d'aquestes experiències obtindrà una més gran satisfacció i motivació i cooperarà en la construcció d'un futur compartit global i comú. Un futur en el qual conceptes com reciclatge, creativitat, reconversió, innovació i suport al desenvolupament sostenible han de ser els més importants, inscrits en tot moment dins el marc de referència dels diferents comportaments culturals i socials.

Coneixent les multicasualitats dels fenòmens cal que el professorat controli les variables, organitzi la feina dins els marcs de referència més adients i remarqui que, en el present afortunadament, no hi ha una única solució possible sinó múltiples, diverses i canviant solucions.

Si en el passat les coses eren diferents i han canviat, continuaran canviant en el futur. Potser no hi ha alternativa, però hi ha moltes alternatives possibles.

CONCLUSIONS

En un món com l'actual, amb un alt nivell d'integració, la realitat no es pot entendre sense l'estudi simultani de les relacions que s'hi estableixen. Aquesta realitat s'enfronta, en la pràctica educativa amb la problemàtica derivada de la complexitat de les relacions contemporànies. A mesura que l'edat de l'alumnat avança, els programes es fan més feixucs, per la quantitat d'informació i especialment per la manca de marcs adequats en els que inscriure-la. Les Ciències Socials cada cop són menys atractives de cara a una joventut que necessita d'un ensenyament que li doni una idea coherent del món que l'envolta, i que alhora no resulti aliena a la seva realitat quotidiana i a la que li presenten els mitjans de comunicació.

Les Ciències Socials estan profundament marcades pels canvis que, des de 1989, s'estan produint. Si d'una banda les alternatives polítiques i econòmiques semblen haver-se reduït i simplificat, d'altra els nacionalismes, el nou paper dels Estats, partits polítics, sindicats, multinacionals, organitzacions internacionals, moviments ciutadans, la revifada dels fonamentalismes religiosos etc., han ampliat la complexitat del món dels nostres dies. Per explicar-lo ens hem de moure contínuament en marcs o molt grans (macro) o molt petits (micro), que sovint resulten molt difícils d'integrar de manera prou clara i entenedora. Mitjançant aquest marcs podrem lligar la quotidianitat de l'alumnat amb les informacions del mitjans de comunicació i la vida real.

Junt amb els marcs locals i nacionals, la Unió Europea i les relacions Nord-Sud són molt bons marcs de referència per entendre el nostre món present i futur i per a desenvolupar una idea de ciutadania responsable des del punt de vista de la crítica i la solidaritat.

Des d'aquestes reflexions concloem la necessitat d'una interconnexió constant i creixent entre les diferents matèries curriculars de Ciències

Socials, per tal d'aprofitar les seves possibilitats per tal d'abastar la complexitat del món contemporani.

Per aconseguir-ho el professorat de Ciències Socials ha de ser encoratjat a treballar conjuntament tot intercanviant idees i experiències. A més se l'ha de proveir de les eines els espais i l'atmosfera adients perquè aquesta tasca pugui fàcilment produir-se.

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO ZALDÍVAR, Carlos. (1996) "Variaciones sobre un mundo en cambio". Alianza Editorial ed. Madrid.

BERZOSA, Carlos.; SAMPEDRO, José Luis. (1996) "Conciencia del subdesarrollo, veinticinco años después". Taurus ed. Madrid.

- BORDAS, Inmaculada.; MONTANÉ, Mireia. (1993) "The European Dimension in Secondary Education". Col·legi de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres ed. Barcelona.

- DUARTE, Ángel.; VEIGA, Francisco.; UCELAY DA CAL, Enrique. (1997) "La paz simulada. Una historia de la Guerra Fría (1941-1991)". Alianza ed. Madrid.

- GEORGE, Susan. (1993) "El bumerang de la deuda". Col·lecció Intermón. Deriva ed. Barcelona.

- HOBBSBAWM, Eric. (1994) "Age of Extremes, The Short Twentieth Century 1914-1991". Pantheon Books ed. Londres.

- INTERMÓN. (2000) "La realidad de la ayuda 1999. Una evaluación independiente de la ayuda al desarrollo española e internacional". Intermón ed. Barcelona.

- KRUGMAN, Paul. (1997) "El internacionalismo moderno. La economía internacional y las mentiras de la competitividad". Crítica ed. Barcelona.

- RAMONET, Ignacio. (1997) "Un mundo sin rumbo. Crisis de fin de siglo". Debate ed. Madrid.

- ROQUE, Maria-Àngels. (ed.) (1997) "Identidades y conflicto de valores". Institut Català d'Estudis Mediterranis ed. Barcelona.

- ROQUE, Maria-Àngels.; JOUVENEL, Hugues. (ed.) (1995) "Catalunya a l'horitzó 2010. Prospectiva Mediterrània". Institut Català d'Estudis Mediterranis ed. Barcelona.

- SEBASTIÁN, Luis de. (1992) "Mundo rico, mundo pobre. Pobreza y solidaridad en el mundo de hoy". Sal Terrae ed. Santander.
- TOSH, John. (1991) "The Pursuit of History". Longman ed. Londres.